

Володимир Чухно

•

**МИХАЙЛО ОСИПОВИЧ СУДІЄНКО -
УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК, АРХЕОГРАФ І МЕЦЕНАТ
СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Ця стаття присвячена життю і творчості Михайла Осиповича Судієнка, одного з найвідоміших українських археографів середини ХІХ століття. У ній приводяться біографічні відомості про самого археографа, членів його сім'ї та про основні етапи його життя: дружбу з О.С. Пушкіним, роботу в Київській комісії для розбору стародавніх актів тощо.

Михайло Осипович Судієнко увійшов до вітчизняної історії як археограф, історик, громадський діяч, видавець і меценат.

Він народився у 1802 році (за іншими даними - 1803 р.), імовірно, в селі Очкине Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії (в даний час Середино-Будського району Сумської області) і, за інформацією Миколи Фролова - автора декількох біографічних робіт про володимирських губернаторів, був позашлюбним сином таємного радника Осипа Степановича Судієнка і кріпачки, що служила у його маєтку¹.

При реєстрації народження Михайло був записаний як незаконнонароджений селянський син² і спочатку значився кріпаком свого батька. Однак уже через рік Осип Степанович вирішив його усиновити. Для цього він подав до Державної ради прохання, у якому відзначав, що: «он не имеа близких родственников и будучи последним в своей фамилии, желает передать право наследства благоприобретенными именьями воспитаннику своему Михаилу, и просит разрешить усыновить его с перенесением на него его фамилии». На знак подяки за це він пообіцяв пожертвувати на користь Малоросійських училищ або інших богоугодних закладів сорок тисяч рублів.

Державна рада підтримала прохання Судієнка і 30 травня 1804 року «в уважение значащего пожертвования, приносимого им на пользу общую» прийняла рішення «даровать воспитаннику его право дворянства, с дозволением ему принять фамилию Судієнкова и быть, по желанию его, наследником благоприобретенного его именья»³.

Олександр І проти цього не заперечував і 21 червня 1804 року затвердив рішення Державної ради⁴.

Звідтоді Михайло постійно проживав зі своїм батьком в Очкиному, а його вихованням займалася статська радниця Хильденбрант.

5 жовтня 1808 року Осип Степанович заповів Михайлу все своє майно і призначив його опікунами дійсного таємного радника графа Іллю Андрійовича Безбородька (1756 - 1815 рр.), дійсного таємного радника графа Віктора Павловича Кочубея (1768 - 1834 рр.), таємного радника князя Якова Івановича Лобанова-Ростовського (1760 - 1831 рр.) і свого двоюрідного брата статського радника графа Іллю Васильовича Завадовського⁵.

Через три роки після цього, 4 грудня 1811 року, О.С. Судієнко помер.

Після його смерті Михайло залишився без батьківського піклування, і його

© Чухно Володимир Єгорович - адвокат (м.Шостка Сумської області).

взяв на виховання один із чотирьох опікунів - князь Яків Іванович Лобанов-Ростовський, який з 1808 р. по 1816 р. займав пост полтавського генерал-губернатора, а з 1816 р. по 1820 р. був членом Державної ради Росії.

Яків Іванович з дитинства прищеплював молодому Судієнку любов до книг та витончений смак і був його добродійним наставником. Про це Михайло Осипович писав у своїй відповіді на запит Новгород-Сіверської опіки: «...Я воспитывался безотлучно при Якове Ивановиче. Он не только в малолетстве моем был благодетельным наставником, но и во время службы моей не оставлял меня своим покровительством»⁶.

Після смерті батька, в 1811 році, Михайло навчався в Пажеському корпусі⁷ - привілейованому військово-навчальному закладі, призначеному для

підготовки до військової та державної служби дітей вищої дворянської знаті⁸. Під час навчання він виділявся серед своїх однолітків начитаністю і витонченим смаком⁹. Проте він рано приохотився до азартних ігор і, ще будучи пажем, програв не одну сотню тисяч рублів¹⁰.

Після закінчення Пажеського корпусу 6 квітня 1824 року Михайло Осипович був прийнятий на військову службу корнетом в лейб-гвардії кірасирський полк. 28 січня 1827 року йому присвоїли звання поручика, а 5 вересня того ж року перевели ад'ютантом до О.Х. Бенкендорфа - шефа корпусу жандармів і головного начальника III відділення власної його імператорської величності канцелярії.

Під час проходження служби на вказаній посаді він разом з О.Х. Бенкендорфом брав участь в Російсько-турецькій війні (1827 - 1828 рр.), в битвах при Шумлі і Варні і за проявлену при цьому хоробрість був нагороджений орденом Святої Анни III ступеня¹¹.

Проте «расстроенные домашние обстоятельства» змусили М.О. Судієнка подати рапорт про звільнення. 15 січня 1829 року його прохання задовольнили і звільнили з армії¹².

Під час проходження служби Михайло Осипович близько здружився з О.С. Пушкіним. Вони багато часу проводили разом, грали в карти, гуляли та «ездили к девкам»¹³. Свої відносини з Судієнком та іншими приятелями своєї молодості Олександр Сергійович описав в чорновому нарисі першого розділу повісті «Пікова дама»: «Года четыре тому назад собралось нас в Петербурге несколько молодых людей, связанных между собою обстоятельствами. Мы вели жизнь довольно беспорядочную. Обедали у Андрие без аппетита, пили без веселости, ездили к Софье Астафьевне побесить бедную старуху притворной разборчивостью. День убивали кое-как, а вечером по очереди собирались друг у друга».

За свідченнями відомого російського історика, літературознавця та видавця П. Бартенева, молодий Судієнко «выделялся в кругу светских приятелей Пушкина» своєю освіченістю, багатством і приємною зовнішністю¹⁴.

Після звільнення зі служби Михайло Осипович поїхав до Москви, де в другій половині березня 1829 року виграв у Олександра Сергійовича близько 4000 рублів⁵.

Услід за цим він направився в Очкіне і незабаром одружився з Надією Михайлівною Миклашевською, дочкою громадського і державного діяча Росії,

сенатора М.П. Миклашевського, один із маєтків якого був у Понурівці на Стародубщині.

Про це він написав О.С. Пушкіну і заодно попросив його заплатити карточний борг у сумі 4000 рублів. У відповідь на це Олександр Сергійович привітав Судієнка з одруженням, подарував йому 50 рублів, повідомив про сплату боргу і двічі - 22 січня 1830 року і 12 лютого 1830 року - пообіцяв приїхати в гості: «...Умираю со скуки. Приезжай, мой милый, или я с горя к тебе приеду», «На днях я уезжаю из Петербурга, лето, вероятно, проведу в деревне. Быть может заеду и в ваши края». Проте погостювати у свого приятеля в Очкиному Олександр Сергійовичу не вдалось¹⁶.

27 липня 1830 року у Судієнків народився син Йосип, і сім'я переїхала до Москви.

Дізнавшись про це, О.С. Пушкін, який після одруження з Н.М. Гончаровою опинився у скрутному матеріальному становищі, 15 січня 1832 року звернувся до Судієнка з проханням позичити йому 25000 рублів. Проте, не будучи впевненим в тому, що Михайло Осипович дасть йому гроші, Олександр Сергійович писав: «Вопрос: можешь ли ты мне сделать сие, могу сказать, благодеяние? Из числа крупных собственников трое только на сем свете состоят со мною в сношениях более или менее дружеских: ты, Яковлев и еще третий (имеется в виду Государь Николай Павлович). К одному тебе могу обратиться откровенно, зная, что если ты мне и откажешь, то это произойдет не от скупости или недоверчивости, а просто от невозможности. Жду ответа и дружески тебя обнимаю. Весь твой. А. Пушкин...»¹⁷.

Невідомо, чи дав Судієнко в борг Пушкіну, однак дружні стосунки між ними збереглися, і 27 серпня 1833 року Олександр Сергійович відвідав Михайла Осиповича в Москві і в листі до своєї дружини від 2 вересня того ж року повідомив про це: «Обедал у Судієнки, моего приятеля, товарища холостой жизни моей. Теперь и он женат, и сделал двух ребят, и он перестал играть - но у него 125000 дохода. Мы отобедали втроем, и я, без церемонии, предложил здоровье моей именинницы, и выпили мы все не морщась по бокалу шампанского»¹⁸.

Наприкінці 1834 року Михайло Осипович повернувся в Очкине і в наступному році був обраний повітовим предводителем Новгород-Сіверського дворянства¹⁹. Однак уже через два роки, 14 березня 1837 року, подав чернігівському губернатору прохання про відставку: «Расстроенное здоровье моего семейства, по (рекомендации) московских медиков, требует непременно и немедленного пользования заграничными лечебными ваннами. Почему убедительнейше прошу Ваше превосходительство, не замедлит разрешением моей просьбы»²⁰. Прохання Михайла Осиповича задовольнили, і він поїхав на лікування за кордон. Через рік він повернувся на батьківщину і в тому ж році був знову обраний повітовим предводителем Новгород-Сіверського дворянства²¹.

У 1842 році М.О. Судієнка обрали почесним опікуном Чернігівської гімназії, у якій він допоміг заснувати бібліотеку, вчительську, побудувати лікарню та пансіон для учнів і тим самим «оставил по себе благодарную, вполне заслуженную память»²².

Для продовження навчання дітей М.О. Судієнко в 1843 році переселився в Київ. Там він близько здружився з генерал-губернатором Південно-Західної Росії Дмитром Гавриловичем Бібіковим і за його рекомендацією був обраний в 1844 р. почесним членом Тимчасової комісії для розбору стародавніх актів, яка була створена в 1843 році для збору та видання документальних матеріалів.

З 1845 р. по 1846 р. у зазначеній комісії працював художником Тарас Григорович Шевченко. За дорученням керівництва комісії він їздив по Київській, Полтавській, Чернігівській, Волинській та інших губерніях, описував їх історичні та культурні пам'ятники і робив з них зарисовки.

Думається, що Судієнко був особисто знайомий з Тарасом Григоровичем, про що свідчить записка Михайла Осиповича, у якій він представляв виконані Шевченком чотири акварелі виду Почаївської лаври, два малюнки церкви в селах

Вербки і Секуні на Волині і одне креслення місця виявлення склепу князя А.М. Курбського в с. Вербки генерал-губернатору Д.Г. Бібікову і той «их одобрил и разрешил литографировать»²³.

У 1847 році М.О. Судієнко прийняв на себе обов'язки опікуна Білоцерківської гімназії, а в серпні 1848 року очолив Тимчасову комісію для розбору стародавніх актів, членами і редакторами якої в той час були перший ректор Київського університету святого Володимира відомий учений, письменник і громадський діяч М.О. Максимович, професор вказаного університету М.Д. Іванишев, історик М.І. Костомаров, письменники О.І. Рігельман, П.О. Куліш та ін.

Обійнявши посаду голови, Михайло Осипович «предался занятиям со всем увлечением человека, преданного отечественному долгу ...»²⁴ і вже в перший рік роботи добився видання комісією першого тому «Літопису подій в Південно-Західній Росії в XVII столітті», який був складений у 1720 році колишнім канцеляристом малоросійської генеральної канцелярії С.В. Величком, і 2-го видання першого тому «Пам'ятників Київської археографічної комісії».

У 1849 році побачила світ видана комісією книжка «Життя князя Андрія Михайловича Курбського в Литві і на Волині» під редакцією професора М.Д. Іванишева, а через два роки другий том «Літопису подій в Південно-Західній Росії в XVII столітті» під редакцією О.І. Рігельмана.

Слідом за цим у 1852 році був виданий III том «Пам'ятників Київської археографічної комісії», а через рік опублікований «Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки» під редакцією І.Й. Самчевського.

При виданні літопису між цензором Мацкевичем і М.О. Судієнком виникли розбіжності з приводу змісту передмови, в якій її автори звеличували особу Богдана Хмельницького та висловлювали прихильність до малоросійської національності. Цензор Мацкевич побачив у цьому загрозу суспільним інтересам і зажадав від комісії виключення з тексту подібних фраз. Судієнко заперечував проти цього, наполягаючи на тому, що «подвиги Хмельницького на захист православия и русской народности так велики, что похвалы, усвоенные в предисловии, его личности не могут быть излишни»²⁵.

Однак Мацкевич був непохитним, і тому суперечка між ним і комісією була передана на розгляд головного управління по цензурі, яке частково прислухалось до доказів Судієнка і дозволило опублікувати літопис Грабянки за умови вилучення з його передмови лише тих фраз, які підкреслювали особливе «пристрастие к малороссийской национальности».

Для Михайла Осиповича і очолюваної ним комісії це було перемогою, і він з радістю поділився нею зі своїм другом М. Максимовичем і направив йому нещодавно опублікований літопис з другим томом «Матеріалів для вітчизняної історії», повідомивши при цьому, що «обе эти книги любопытны по своему содержанию, но летопись Грабянки замечательна по борьбе за нее с цензурой...»²⁶.

У 1855 році комісія видала третій том «Літопису подій в Південно-західній Росії в XVII столітті» під редакцією І.Й. Самчевського і запланувала видання актів, що стосувалися історії православної церкви. Проте через нестачу зібраних на той час матеріалів здійснити заплановане не вдалось.

Не вдалось опублікувати і задуману Михайлом Осиповичем збірку актів з історії Малоросії, яка повинна була включати малоросійські акти, прислані до Москви від гетьманів, старшин, духовних та світських осіб, і російські документи Малоросійського приказу, які обіймали період української історії починаючи з першої половини XVII ст. до початку правління гетьмана Данила Апостола.

Для підготовки вказаної збірки почесний член комісії князь М. Оболенський протягом 1852 - 1853 рр. надіслав у Київ з Головного архіву близько 600 документів, що охоплювали період української історії з 1624 р. по 1688 р. і 20 документів з офіційного листування гетьмана Мазепи 1703 - 1705 рр.

Указаних документів було достатньо, щоб розпочати друк збірки, однак князь М.Оболенський настійно попросив Судієнка відкласти її видання до іншого часу.

Михайло Осипович намагався переконати князя в тому, що «эти драгоценные памятники отечественной истории решительно не содержат в себе ничего такого, что могло бы быть неуместным к изданию при нынешних обстоятельствах»²⁷, проте той залишився непохитним.

Починаючи з другої половини 1854 року і в наступні п'ять з половиною років асигнування комісії, яку очолював М.О. Судієнко, було скорочене до мінімуму. Незважаючи на це, вона продовжувала свою роботу і завдяки Михайлу Осиповичу, «не мало жертвовавшему собственным средствам на издания и другие нужды»²⁸, не припинила своєї діяльності.

Окрім видавничої діяльності, Тимчасова комісія для розбору стародавніх актів займалася виявленням та вивченням архівних документів. Ця діяльність була головною в роботі комісії, і нею займалися усі її члени.

Займався цією роботою і голова комісії М.О. Судієнко, який ще в 1844 році вирішив розглянути архів фельдмаршала графа П.О. Румянцева-Задунайського, що зберігався у Чернігові і піддавався знищенню.

Для цього він звернувся до київського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова і при його сприянні 23 вересня 1850 отримав дозвіл імператора Миколи I на передачу архіву в комісію.

Через два роки після цього, в січні 1852 року, М.О. Судієнко організував доставку Румянцевського архіву в Київ і разом з капітаном П. Саковичем зайнявся його переглядом.

Робота по розборі архіву продовжувалася з квітня 1852 р. по 2 лютого 1853 року. За цей час було вивчено більше 2900 справ, які включали документи цивільного управління Малоросією, судовою системою, командуванням військами в мирний та військовий час тощо. Частина з них була відібрана і залишена в комісії для використання в наукових цілях, справи, що мали спеціальний військово-історичний характер, були відправлені до архіву військового міністерства, а інші повернуті в Чернігівський архів²⁹.

Під час розгляду Румянцевського архіву київський генерал-губернатор Д.Г. Бібіков отримав повідомлення про те, що у будівлі католицького монастиря в м. Дубно зберігаються папери фельдмаршала князя О.В. Суворова. Опираючись на вказане донесення, він звернувся до імператора Миколи I і 6 жовтня 1852 року отримав його дозвіл на передачу зазначеного архіву в Київську комісію для розбору стародавніх актів.

Керівництво роботою по розборі архіву Михайло Осипович взяв на себе. Півтора року він разом з капітаном П. Саковичем займався розглядом Дубненського архіву і виявив в ньому досить важливі у військово-історичному плані накази головнокомандуючих Російсько-турецької війни 1806-1811 рр., листування князя Багратіона, Барклая-де-Толі з генералом Сабанєєвим, справи 9-ої піхотної дивізії, якою командував син знаменитого фельдмаршала генерал-лейтенант О.О. Суворов та ін. Проте документів, які належали самому О.В. Суворову, серед них не було³⁰.

Під час роботи в комісії Михайлу Осиповичу вдалося зібрати одну з краших у Росії приватних колекцій рукописів, книг і документальних матеріалів, у тому числі з історії Гетьманщини ХУІІ - ХУІІІ століть. Значну їх частину він придбав у Василя Васильовича Полетики - внука відомого українського історика, громадського діяча і письменника Григорія Андрійовича Полетики (1725 - 1784 рр.): «Літопис подій в Південно-західній Росії в ХУІІ столітті», «Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки»³¹ тощо.

Бажаючи донести зазначені та інші документи до широкого кола читачів, М.О. Судієнко вирішив видати збірку «Матеріалів для вітчизняної історії».

У листі до свого друга М. Максимовича з цього приводу він писав, що «...этот сборник будет выходить по две книги и будет заключать:

1. Универсалы Гетманов по Гетманщине;
2. Описание местностей Малороссийских по полках;

3. Грамоты царей и императоров к Гетманам, не напечатанные в полном собрании законов»³².

У 1853 і 1855 рр. Михайло Осипович частково здійснив свою мрію і видав у Києві перші два томи «Матеріалів для вітчизняної історії».

У перший том своєї збірки він помістив документи гетьмана України Данила Павловича Апостола - короткий журнал його поїздки до Москви на коронацію імператора Петра II, універсали гетьмана за 1727 - 1732 рр. і опис його маєтків, а в другій - листи до гетьмана України Івана Ілліча Скоропадського від князя О. Меншикова (1708 - 1722 рр.), канцлера Г. Головкина (1708 - 1722 рр.), підканцлера П. Шафірова (1709 - 1716 рр.), київського губернатора князя Д. Голіцина (1709 - 1718 рр.), графа Б. Шереметьєва (1708 - 1718 рр.) та інших осіб³³.

У III том «Матеріалів для вітчизняної історії» він планував включити документи про права і привілеї міста Чернігова, деякі акти, що належали до історії Переславля, Кременчука, а також акти часів Б. Хмельницького. Проте повною мірою здійснити задумане йому не вдалось.

У 1851 році М.О. Судієнко за свій рахунок видав у Києві «Топографічний опис Чернігівського намісництва», складений у 1786 році Опанасом Филімоновичем Шафонським, у першій частині якого міститься короткий географічний та історичний опис Малоросії з часів Литовського і Польського панування до її поділу на три намісництва, а в другій - топографічний опис Чернігівського намісництва, кожного його повіту та міста³⁴.

Крім зазначених робіт, Михайло Осипович за своє життя опублікував багато матеріалів з історії Малоросії в «Читаннях імператорського товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті»: «Листи графа Г. Головкина до гетьмана Скоропадського» (1847 р., № 1, стор. 1 - 8); «Листи імператора Петра I до малоросійського гетьмана І. Скоропадського» (1848 р., № 8, с. 42 - 44); «Листи до гетьмана Скоропадського від Цариці та Царівен» (1848 р., Кн. 1, стор. 105-108); «Архів військово-похідної канцелярії графа П.О. Румянцева-Задунайського» (1865 р., кн. 1, стор. 1 - 270; 1865 р., кн. 2, стор. 1 - 330; 1866 р., кн. 1, стор. 1 - 274; 1875 р., кн. 4, стор. 1 - 112; 1876 р., кн. 1, стор. 113-240; 1876 р., кн. 2, стор. 241-294); «Папери до управління Малоросією графа П.О. Румянцева-Задунайського» (1861 р., кн. 1, стор. 137 - 165); Записка «Про розбір архіву графа П.О. Румянцева-Задунайського» (ЧІТНЛ, 1892 р., кн. 6, стор. 138 - 142); «Лист генерала П.Б. Пасека до П.О. Румянцеву від 14 травня 1780 р. «(Руська старина, 1882 р., т. 33, № 1, стор. 189 - 190) та ін.

Виданням зазначених та інших робіт М.О. Судієнко вніс значний внесок у розвиток вітчизняної історії і заслужив гідну оцінку сучасників, зокрема М. Максимовича, який писав, що «история Малороссии значительно обогатилась и продвинулась вперед разнообразными трудами Бодянского, Домбровского, Зубрицкого, Иванишева, Костомарова, Маркевича, Самчевского, Судиенко и других»³⁵.

У серпні 1857 року М.О. Судієнко залишив посаду голови комісії «у зв'язку з погіршенням стану здоров'я», однак продовжував займатися громадською діяльністю і в наступному році був обраний до складу Чернігівського губернського комітету «З поліпшення побуту поміщицьких селян» від Новгород-Сіверського повіту.

На той час він переконався в необхідності реформ і проповідував по Києву найліберальніші погляди з селянського питання, заявляючи, що він був проти скасування кріпосного права, «но когда оно неизбежно, то необходимо предъявлять требования умеренные и тем утвердить прочные интересы дворянства и спасти страну от бедствия»³⁶.

Аналогічних поглядів він притримувався і після обрання до складу Чернігівського губернського комітету «З поліпшення побуту поміщицьких селян» і разом з іншими членами комісії ліберального напрямку виступав за скасування кріпосного права і наділення селян за викуп невеликими ділянками землі.

Після закінчення роботи в комітеті Михайло Осипович зайнявся упорядкуванням свого архіву, у якому налічувалось 14 богословських рукописів (включаючи виписки з бесід Іоанна Зотоустого з приміткою князя Курбського), 25 томів з правознавства і політики (допити Пугачова, що проводились у відділенні Тимчасової комісії у присутності Потьомкіна; різні укази з Генеральної військової канцелярії за 1722 - 1724 рр., 1726 - 1727 рр.; рескрипти Катерини II, імператора Павла тощо), 50 томів із історії та географії (Записка Карамзіна про стародавню і нову Росію; Оповідь про Коліївщину; Коротка записка про малоруських козаків; Журнал подорожі гетьмана Апостола до Москви в 1828 році та ін.), а також його особисті документи і документи його батька Осипа Степановича Судієнка³⁷.

Після смерті Михайла Осиповича вказаний архів успадкував його старший син володимирський губернатор Йосип Михайлович Судієнко. Він був високоосвіченою людиною і, розуміючи важливість отриманих документів для вітчизняної історії, заповідав їх університету святого Володимира в Києві.

У 1894 році після смерті Йосипа Михайловича його дружина Юлія Михайлівна Судієнко виконала розпорядження чоловіка і передала успадкований ним архів зазначеному навчальному закладу,³⁸ де його згодом описав професор В.С. Іконніков у своїй книзі «Досвід російської історіографії».

На той момент архів включав у себе 98 номерів окремих рукописів, збірок і зв'язок архівних документів, з яких найбільший інтерес представляли документи, що стосувалися біографії фельдмаршала П.О. Румянцева-Задунайського, його офіційне і приватне листування; систематично підібрані копії дарованих грамот містам Києву і Чернігову; зібрані в хронологічному порядку і переплетені в шість томів копії грамот, статей, листів та інших документів, що стосувались української історії 1650 - 1773 рр.; копії указів з генеральної військової канцелярії за 1722, 1723, 1724, 1726 і 1727 рр.; копії ревізій маєтностей по полках Київському, Миргородському і Гадяцькому 1729 - 1730 рр.; щоденник Петра Даниловича Апостола; ненадрукована записка відомого захисника малоросійського шляхетства Г.А. Полетики про привілеї та вольності, що належали шляхетству на підставі «прав малоруських», та інші документи³⁹.

Нині частина вказаного архіву зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського і, за інформацією його співробітників, містить у собі головним чином листи М.О. Судієнка до Д.Г. Бібікова та М.О.Максимовича.

Михайло Осипович був відомим свого часу благодійником та меценатом. До скасування кріпосного права він володів обширними маєтками в селах Андрейковичі, Андріївка, Голубівка, Добротове, Кам'янська Слобода, Очкине, П'ятовськ, Работин, Решетки, Собичеве, Черніжов, Есмань та в інших хуторах і селах Новгород-Сіверського, Стародубського, Конотопського, Кролевецького та Глухівського повітів Чернігівської губернії⁴⁰, у яких проживало близько 2700 кріпосних селян (1828 р.)⁴¹ і налічувалося більше 15 тисяч десятин землі, а також мав у власності винокурні заводи в селах Очкине і Красний Хутір та цукровий завод в селі Голубівці.

Значну частину отриманого доходу він витрачав на благодійні цілі. Так, ще до вступу на посаду почесного опікуна Чернігівської гімназії в 1838 році він одноразово пожертвував на будівництво благородного пансіону при гімназії 30000 рублів, а впродовж трьох років, поки він будувався, жертвував по 2500 рублів щорічно на найм приміщення для проживання гімназистів⁴².

У 1843 році Михайло Осипович пожертвував на користь учнів Чернігівської гімназії 630 рублів сріблом⁴³, а після відкриття учнівської квартири забезпечив її необхідним обладнанням та приніс у дар гімназії значне зібрання книжок⁴⁴. Крім того, протягом декількох років він жертвував по 150 руб. асигнаціями малозабезпеченим гімназистам, які виявили бажання після закінчення гімназії навчатися в університеті святого Володимира в Києві⁴⁵.

У 1855 році, під час війни з Туреччиною, Михайло Осипович «зі значними зі

свого боку пожертвуваннями» сформував новгород-сіверську ополченську дружину, призначену для поповнення регулярної армії⁴⁶, а задовго до цього, в 1821 році, збудував кам'яний храм Різдва Христового в селі Кам'янська Слобода на Новгород-Сіверщині⁴⁷.

За загадану та іншу благодійну діяльність він у 1849 році був нагороджений орденом Святої Анни⁴⁸, а 22 вересня 1856 року під час виконання обов'язків почесного опікуна Новгород-Сіверської гімназії - орденом Святого Володимира IV ступеня⁴⁹.

М.О. Судієнко був дійсним членом імператорського російського географічного товариства (з 30 листопада 1852 року)⁵⁰, разом з генерал-губернатором Д.Г. Бібіковим, митрополитом Філаретом та єпископом Аполлінарієм входив до складу комітету з відновлення стародавнього внутрішнього розпису в Софійському соборі м. Києва⁵¹.

Проте він ніколи не був членом товариства історії і старожитностей російських при Московському університеті, як помилково вважали автори Російського біографічного словника⁵².

Останні роки свого життя Михайло Осипович проживав у Новгороді-Сіверському.

Під час навчання в Новгород-Сіверській гімназії, з 1869-го по 1871 рік, у його будинку жив Микола Іванович Кибальчич (1853 - 1881 рр.), автор проекту реактивного апарата, відомий російський революціонер і народоволець, що виготовив бомбу, якою 1 березня 1881 року був убитий імператор Олександр II.

М.І. Кибальчич був репетитором-гувернером онуків М.О. Судієнка і зберігав у його будинку нелегальну бібліотеку заборонених у той час творів М.О. Добролюбова, Д.І. Писарева, О.І. Герцена та інших авторів.

Микола Іванович з дитинства відрізнявся загостреним почуттям справедливості і часто конфліктував з викладачами, які несправедливо карали його товаришів. Це не подобалось адміністрації гімназії, і тому після конфлікту, що виник між Кибальчичем і викладачем Безменовим, його вирішили виключити з навчального закладу. Дізнавшись про це, Михайло Осипович висловив свою думку з цього приводу: «Смотрите, наш тихоня, кроткий добряк Кибальчич оказался таким смельчаком, в защиту правды не побоялся подставить свою голову. Молодец, ах, молодец!» Ця думка швидко розповсюдилася по місту і завдяки їй Кибальчича залишили в гімназії⁵³.

М.О. Судієнко на той час уже не займав ніяких посад, проте, як відзначали сучасники, «управлял, по одному внушенному почтению, целым городом»⁵⁴.

Наприкінці 60-х років XIX століття М.О. Судієнко осліп і 8 вересня 1871 року помер⁵⁵. Поховали його на території Спасо-Преображенського Новгород-Сіверського монастиря⁵⁶.

Після його смерті близький друг український історик, археограф і поет Михайло Володимирович Юзефович (1802 - 1889 рр.) писав: «Михаил Осипович был человек не дюжинный. С умом серьезным, просвещенным и острым, он соединял характер самого твердого закала. Его правила были непоколебимы, его мнения не подчинялись никакому расчету и уступали только убеждениям, им самим выработанным. Принадлежа, по состоянию и воспитанию, к высшему классу, он был по чувствам и образу мыслей, человеком вполне народным и признавал дворянское достоинство только в нравственном его значении. Кто знал его хорошо, в том не могло сложиться убеждение, что этот человек во всю жизнь свою не изменил сознательно никакому долгу»⁵⁷.

Справедливості ради слід було б увіковічити пам'ять про Михайла Осиповича і встановити на території Спасо-Преображенського Новгород-Сіверського монастиря, де він похований, пам'ятний знак та перейменувати одну з вулиць у селі Очкиному Середино-Будського району Сумської області його ім'ям. Більше за все для цього підійде вул. Двірцева, що веде від центру села до місця, де колись стояла садиба Судієнків.

Після смерті Михайла Осиповича залишилося три сини - Йосип, Олександр та Михайло, і дві дочки - Анастасія та Катерина.

Старший син Михайла Осиповича - Йосип народився 27 липня 1830 року в селі Очкиному Новгород-Сіверського повіту⁵⁸.

З дитинства він проживав зі своїми батьками в Новгороді-Сіверському, а його навчанням займалися кращі викладачі місцевої гімназії.

У 1843 році Йосип Михайлович разом з батьками переїхав у Київ, де через декілька років вступив на навчання на історико-філологічний факультет Київського університету святого Володимира.

У 1851 році він закінчив університет зі ступенем кандидата і 5 грудня того ж року був прийнятий на військову службу в другий драгунський полк юнкером.

Під час Кримської війни, з 1854 р. по 1856 р., Й.М. Судієнко брав участь у бойових діях - у розвідувальній операції під Євпаторією, у с. Саки, у с. Чоботари і в битвах на річці Чорній та на Федюхиних висотах, і був нагороджений срібною медаллю за захист Севастополя та бронзовою медаллю на згадку про війну 1853 - 1856 рр.

Через рік після закінчення війни його перевели в Дніпровський піхотний полк і призначили викладачем історії в училищі підпрапорщиків при штабі 4-го армійського корпусу, а через два роки в лейб-гвардії гусарський його Величності полк, звідки в 1864 році він у званні штаб-ротмістра вийшов у відставку.

У тому ж році Й.М. Судієнко приїхав у свій родовий маєток в Очкине і незабаром був обраний на перше скликання земських зборів гласним повітом і губернським від Новгород-Сіверського повіту, а в 1865 році першим головою Новгород-Сіверської земської управи.

У травні 1867 року Йосипа Михайловича обрали новгород-сіверським предводителем дворянства, а в наступному році переобрали головою земської управи на новий строк.

30 травня 1868 року Й.М. Судієнку присвоїли звання камер-юнкера Двору Його Величності, а 24 вересня 1869 року призначили чернігівським віце-губернатором. На вказаній посаді, він працював до 2 січня 1876 року і, за згадками сучасників, користувався пошаною і любов'ю громадян.

2 січня 1876 року Йосипа Михайловича призначили виконуючим обов'язки владимирського губернатора, а 30 серпня того ж року присвоїли чин дійсного статського радника і затвердили на посаді губернатора⁵⁹.

Владимирською губернією Й.М. Судієнко управляв майже 17 років - «дольше всех остальных владимирских наместников и губернаторов за все время существования наместничества и губернии»⁶⁰.

Друга половина губернаторства Судієнка збіглася з початком страйкового руху в Росії. Його хвиля прокотилась і по Владимирській губернії. 7 січня 1885 року на текстильній фабриці Морозова в містечку Нікольському спалахнув страйк, відомий з історії як Морозівський. Робітники фабрики, незадоволені оголошенням свята Хрещення Господнього робочим днем, непомирними штрафами і важкими умовами праці, відмовилися вийти на роботу. У відповідь на це Й.М. Судієнко особисто віддав наказ військам про арешт робітників і висилку їх з Нікольського за місцем проживання.

В іншому випадку, коли 24 лютого 1887 р. близько 600 робітників Ковровських залізничних майстерень відмовилися взяти введені новим законом розрахункові книжки, Й.М. Судієнко заборонив допускати їх до роботи.

Зимом 1891 року Й.М. Судієнко захворів і 5 грудня 1892 року помер. Поховали його з великими почестями на території Новодівочого монастиря в Москві⁶¹.

За час губернаторства Й.М. Судієнко був нагороджений орденами Святого Станіслава I ступеня, Святої Анни I і II ступенів, Святого Володимира II ступеня з зіркою, орденом Білого Орла, а також удостоєний звання камергера, посади шталмейстера Двору Його Величності і чину таємного радника.

Йосип Михайлович був одружений з Юлією Михайлівною Пашковою (1834 р. - 29.11.1895 р.), дочкою генерал-лейтенанта Михайла Васильовича Пашкова, проте дітей від неї не мав.

Юлія Михайлівна була опікуном Владимирської земської жіночої гімназії і багато піклувалась про її потреби. На згадку про це міністр народної освіти Росії заснував при вказаній гімназії дві стипендії її імені, які виплачувались дітям малозабезпечених дворян Владимирської губернії⁶².

Середній син Михайла Осиповича - Олександр народився 28 липня 1832 року в Москві.

З 10 листопада 1850 року він перебував на військовій службі, під час якої в 1854 - 1855 рр. брав участь у Кримській війні. Після виходу у відставку він в 1869 р., 1872 р. і 1875 р. обирався почесним мировим суддею і головою з'їзду мирових суддів Новгород-Сіверської округи, в 1870 році - гласним від Новгород-Сіверського повіту, а в 1881 - 1882 рр. - предводителем дворянства Новгород-Сіверського повіту⁶³.

З 1864 року Олександр Михайлович перебував у шлюбі з Ольгою Володимирівною Туманською (1847 - 1882 рр.), внучкою декабриста Олександра Федоровича Бріггена (1792 - 1859 рр.), члена «Союзу благоденствования» і «Північного товариства», і мав від неї двох синів Євгенія і Георгія та три дочки Ольгу, Марію і Софію.

За своє недовге життя Олександр Михайлович дослужився до звання ротмістра і чину колезького радника. Разом з дружиною володів 8160 десятинами землі в Новгород-Сіверському і Трубчевському повітах Чернігівської губернії, мав цукровий завод в с. Голубівці Новгород-Сіверського повіту і винокурний завод в с. Очкине. Помер Олександр Михайлович 12 квітня 1882 року і був похований на території Спасо-Преображенського Новгород-Сіверського монастиря.

Молодший син Михайла Осиповича - Михайло (? - ?) в січні 1896 р.) проживав зі своїми батьками спочатку в Києві, а потім у Новгороді-Сіверському.

За спогадами інспектора Новгород-Сіверської гімназії Йосипа Самчевського, який в дитинстві займався його вихованням і навчанням, Михайло мав вроджені вади у розвитку і недоумство, «в поведенні он обнаруживал ненормальность и странность, любил забавы, свойственные малолетнему возрасту, не оказывал любознательности к предметам учения, зато чрезвычайно любил узнавать домашние новости, слушать разные, часто самые нелепые, рассказы, которым он верил»⁶⁴.

Незважаючи на це, він засвоїв грамоту і служив помічником секретаря з'їзду мирових судів, колезьким реєстратором в Новгород-Сіверському повітовому відділенні опікування про тюрми та попечителем Новгород-Сіверського народного училища⁶⁵.

Середня дочка Михайла Осиповича - Катерина була одружена з таємним радником Миколою Павловичем Гессе (9.03.1829 - 3.04.1893 рр.), київським губернатором з 12 березня 1871 року по 18 листопада 1881 року⁶⁶.

До революції вона проживала в Києві і була довічним почесним членом Київської губернської опікунської ради дитячих притулків⁶⁷.

Її дочка Марія Миколаївна Гессе (1868 р. - ?) була поміщицею. На початку минулого століття вона володіла 1630 дес. землі в с. Ставах Київського повіту і проживала на Липках в Києві.

Відомо, що Катерина Михайлівна похована разом зі своїм чоловіком на цвинтарі Аскольдова могила в Києві⁶⁸.

Молодша дочка М.О. Судієнка Анастасія народилася 14 грудня 1844 року. В 1865 році вона вийшла заміж за князя Емануїла Васильовича Голіцина (1834 - 1892 рр.)⁶⁹, народила від нього дві дочки Софію (1869 р.), яка пропала безвісти в 1918 році, і Надію (1871 р.), яка пропала безвісти в Туркестані в 1934 році, і сина Василя (3.05.1873 - 10.05.1873 рр.) і померла 8 травня 1873 року. Похована в Петербурзі під церквою святого Сергія в Сергіївській пустині⁷⁰.

У дитинстві Анастасія Михайлівна проявляла схильність до навчання і добре засвоювала навчальний матеріал «по всем предметам, которые преподавали ей разные учителя, показывала отличные успехи и, окончивши свое воспитание, сама занималась русской и иностранной литературой»⁷¹.

У Михайла Осиповича була ще одна дочка - Єлизавета. Вона народилася 3 березня 1834 року в Москві і померла в малолітстві. Похована, скоріше за все, в селі Очкине, поблизу Успенської церкви.

Як виглядав Михайло Осипович Судієнко, ми можемо судити з картини відомого німецького історичного живописця і портретиста Фогель-фон-Фогельштейна «М.О. Судієнко (сімейна група)»⁷².

Крім самого Михайла Осиповича, на ній зображена його дружина Надія Михайлівна Миклашевська, дочка Єлизавета і один із синів - Йосип або Олександр.

Картина, ймовірно, була написана в той час, коли М.О. Судієнко їздив на лікування за кордон. До революції вона зберігалась у картинній галереї села Очкине і належала онуку Михайла Осиповича - Євгенію Олександровичу Судієнко, депутату IV Державної думи Росії.

Історії відома ще одна картина із зображенням Михайла Осиповича - «Портрет М.О. Судієнка» роботи І.А. Нечаєва, який зберігається в Державному музеї О.С. Пушкіна⁷³.

Проте ми не можемо з упевненістю стверджувати, що на ньому зображений саме М.О. Судієнко.

1. Фролов Н. О Пушкине и семье Судиеико: На коленах у великого поета играл будущий владимирский губернатор. // Владимирские ведомости. - 2006. - 3 июня. - С. 8 - 9.
2. Там само.
3. Архив Государственного совета. - СПб., 1878. - Т. 3. - С. 46.
4. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. -СПб., 1901. - Т. 2. - С. 193.
5. Павловский И.Ф. К истории Шведской могилы. Пожертвование И.С. Судиеико и его духовное завещание. - Полтава, 1914. - С. 31.
6. Там само. - С. 41.
7. Морозова А.В. Черниговские приятели Пушкина //Черниговский полдень. - 1999. - 13, 20 мая.
8. Фрейман О.Р. Пажи за 185 лет: Биографии и портреты бывших пажей с 1711 г. по 1896 г. - Спб., 1897. - С. 247.
9. Письма А.С. Пушкина к М.О. Судиеико. //Русский архив. - СПб., 1898. - №1. - С. 168.
10. Тургенев А.М. Записки Александра Михайловича Тургенева. 1772 -1863 гг. // Русская старина. - 1886. - Т. 52. - № 10. - С. 54.
11. Російський Державний військово-історичний архів. - Ф. 395. - Оп. 84. - Д. 6. - 2 отд. 1829.
12. Там само.
13. Лотман Ю.М., Марченко Н.А., Павлова Е.В. Лица пушкинской эпохи в рисунках и акварелях: Камерный портрет первой половины девятнадцатого века. - М., - Искусство, 2000. - С. 412.
14. Письма А.С. Пушкина к М.О. Судиеико. //Русский архив. - СПб., 1898. - №1. - С. 168.
15. Тархова Н.А. Летопись жизни и творчества А.Пушкина (1829 - 1932 гг.). - М., 1999. - Т. 3. - С. 36.
16. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в 10-ти томах. - Москва, Издательство «Наука», 1966. - Т. 10. - С. 268 - 269, 272 - 273, 401 - 402, 528.
17. Там само.
18. Там само.
19. Список губернских и уездных предводителей дворянства Черниговской губернии 1782 - 1893 гг. - Чернигов, 1893. - С. 15.
20. Морозова А.В. Черниговские приятели Пушкина //Черниговский полдень. - 1999. - 13, 20 мая.
21. Список губернских и уездных предводителей дворянства Черниговской губернии 1782 - 1893. - Чернигов, 1893. - С. 15.
22. Памяти М.О. Судиеико // Киевская старина. - К., 1901. -Т. IXXIV. -С. 84.
23. Конисский А.Я. Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченко. - Одесса, 1898. - С. 231 - 233.
24. Памяти М.О. Судиеико // Киевская старина. - К., 1901. -Т. IXXIV. -С. 84.
25. Цензура в царствование императора Николая I // Русская старина. - СПб., 1904. - Т. 117. - С. 441 - 442.

26. Письмо Судьенко М.О. Максимовичу от 29 мая 1850 г. // ЦНБ им. Вернадского. Ф. 6045.
27. Левицкий О.И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов. - Киев, 1893. - С. 74 - 83.
28. Там само. - С. 101 - 102.
29. Иконников В. О разборе архива графа П.А. Румянцева-Задунайского (Записки М.О. Судьенко). //Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. - 1892. - Кн. 6. - Отд. - С. 138 - 142.
30. Левицкий О.И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов. - Киев, 1893.
31. Лазаревский А. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. - Киев, 1892. - Т. 1. - С. 42 - 44.
32. Письмо Судьенко М.О. Максимовичу от 9 мая 1855 г. // ЦНБ им. Вернадского. Ф. III. 6045
33. Судьенко М.О. Материалы для Отечественной истории. - Киев, Унив. тип., 1853 - 1855. - Т. 1, 2.
34. Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. - Киев, 1851. - Предисловие.
35. Максимович М. Сочинения. - Киев, 1876. - Т. 1. - С. 524.
36. На заре крестьянской свободы //Русская старина. - СПб., 1898. - Т. 94. - С. 53.
37. Иконников В.С. Опыт русской историографии. - Киев, 1892. - Т. 1. - Кн. 2. - С. 1105, 1228, 1420, ССLXXH, ССLXXm, ССLXXCV!, ССLXXCVH. - Т. 2. - Кн. 2. - С. 1574, 1586, 1625, 1635.
38. Университетские известия. - Киев, 1893. - №5. - С. 24.
39. Маслов С.И. Обзор рукописей библиотеки Императорского Университета святого Владимира. - К., 1910. -С. 1, 4.
40. Павловский И.Ф. К истории Шведской могилы. Пожертвование И.С. Судьенко и его духовное завещание. - Полтава, 1914. - С. 30.
41. Російський Державний військово-історичний архів. - Ф. 395. - Оп. 84. - Д. 6. - 2 отд. 1829 г.
42. Высочайшие повеления // Журнал Министерства народного просвещения. - СПб., 1840. - Часть XXVI. - С. 138 - 140.
43. Распоряжения, относящиеся к отдельным частям Министерства народного просвещения // Журнала Министерства народного просвещения. -СПб., 1844. - Часть XLII. - С. 43.
44. Распоряжения, относящиеся к отдельным частям Министерства народного просвещения // Журнала Министерства народного просвещения. -СПб., 1845. - Часть XLVI. - С. 47.
45. Распоряжения // Журнала Министерства народного просвещения. -СПб., 1843. - Часть XXXIX. - С. 80.
46. Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. - 2-е вид., перероб. та доп. - Суми, 2004. - С. 446.
47. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговское епархии. - Чернигов, 1874. - Кн. 6. - С. 52.
48. Українські архівісти: Бібліографічний довідник. - В.1 (XIX ст. - 1930-ті р. р.). - Київ, 1999. - С. 312.
49. Журнал Министерства народного просвещения. - СПб., 1857 (февраль). - С. 20.
50. Семенов П.П. История полувековой деятельности императорского русского географического общества. - СПб., 1896. - Часть 3. - С. 51.
51. Сементовский Н. Киев, его святыни, древности и достопамятности. Киев., 1864. - С. 99.
52. Российский биографический словарь. - Спб., 1912. - С. 106.
53. Ивашенко И.И., Кравець А.С. Николай Кибальчич. - М. 1995.
54. Барсуков Н. Жизнь и труды М.П.Погодина. - СПб., 1888. - С. 153.
55. «Киевлянин» (некролог Судьенко). - 1871 г., №112.
56. Чулкова Н.П. Река времен. Книга истории и культуры. Русский Провинциальный Некрополь: Картотека из собрания государственного литературного музея. - М., 1996. - Кн. 4. - С. 398 - 399.
57. Памяти М.О. Судьенко. // Киевская старина. - Киев, 1901. - Т. IXX[^]. - С. 83.
58. Модзалевский Б.Л. Малороссийский родословник. - Киев, 1914. - Т. 4. - С. 800.
59. Иосиф Михайлович Судьенко (Некролог) //Черниговские губернские ведомости. - 1892., №102.
60. Фролов Н.В., Фролова Э.В. Владимирские наместники и губернаторы. 1778 - 1917 гг. - Ковров, 1998. - С. 105 - 109.
61. Саитов В.И., Модзалевский Б.Л. Московский некрополь. - СПб., 1907-1908. - Т. 3. - С. 171.
62. Журнал Министерства народного просвещения. - СПб., 1890. -Часть ССLXIX. - С. 29 - 30.
63. Модзалевский Б.Л. Малороссийский родословник. - Киев, 1914. - Т. 4. - С. 800 - 801.
64. Воспоминания Самчевьского // Киевская старина. - Киев, 1894. - Т. XLVI. - С. 334 - 335.

65. Календарь Черниговской губернии на 1891 год. - Чернигов, 1890. - С. 206.
66. «Киевлянин». - 1893 г., № 94.
67. Календарь Киевской губернии на 1914 год. - Киев, 1914.
68. Друг О., Малаков Д. Особняки Киева. - Киев, 2004. - С. 748.
69. Голицын Н.Н. Материалы для полной родословной росписи князей Голицыных. - Киев, 1880. - С. 92.
70. Петербургский некрополь. - СПб., 1912. - Т. 1. - С. 624.
71. Воспоминания Самчевского // Киевская старина. - Киев, 1894. - Т. XLVI. - С. 327 - 328.
72. Врангель Н.Н. Иностранцы XIX века в России // Старые годы. 1912., июль - сентябрь. - С. 34 - 35.
73. Лотман Ю.М., Марченко Н.А., Павлова Е.В. Лица пушкинской эпохи в рисунках и акварелях: Камерный портрет первой половины девятнадцатого века. - М., Искусство, 2000. - С. 412 - 413.

Настоящая статья посвящена жизни и творчеству Михаила Осиповича Судьенко, одного из наиболее известных украинских археографов середины XIX века. В ней приводятся биографические сведения о самом археографе, членах его семьи и об основных этапах его жизни: дружбе с А.С. Пушкиным, работе в Киевской комиссии для разбора древних актов и т.д.

This article is devoted to the life and creation of Michael Osipovich Sudienko, one of the well - known Ukrainian specialist in the study and publication of early texts in the middle of the 19 the century. Inhere is some biographic information about this specialist, the members of his family and the main facts about his life in it: his close friendly relations with A.S. Pushkin, work in the Kievan commission for analysis of ancient decrees, etc.